

A RÉGI ZÓLYOMI ISPÁNSÁG ÉPÍTKEZÉSEINEK TÖRTÉNETÉHEZ

3. Közlemény

A KÜRTÖSI CSALÁDBÉLIEK MŰVÉSZETTÖRTÉNETI HAGYATÉKA

PRO DOMO

Zólyom és Besztercebánya közvetlen környékének falvaiban a magyarországi középkor képzőművészetének élő kövületeként számos későromán és gótikus templom, vár, castellum, megannyi freskó, szobor és táblakép maradt meg. Ezekre az építészeti, szobrászati és festészeti emlékekre joggal irányult a régebbi magyar és a modern szlovák és cseh kutatás figyelme. Ezeknek a műemlékeknek és műtárgyaknak egy része bizonyos vonatkozásban zárt csoportot alkot. A mécenátus közössége teszi zárt egységgé őket.

Négy évtizeddel ezelőtt a hajdani Zólyom vármegyének néhány községe, Pónik, Cserény, Micsinye, Zolna, Dubravica alapításának, telepítésének, birtoklásának történetével foglalkoztam. (1)

Ezek a falvak – közeli-távolabbi szomszédaikkal, Ocsovával, Szászfaluval, Hajnikkal, Radvánnyal s magával Besztercebányával, Zólyommal együtt – fontos, emlékezetes helyei a hajdani Magyarország művészettörténetének! (Kelet felől az őserdők alján sarló alakban karolják át Zólyom és Besztercebánya között a Garam-völgyet.)

Csak példaképpen említem: az 1282-ben először említett Pónik falunak 1310-ben épült gótikus templomocskája őrizte meg hazai művészettörténetünk legrégebbi nek vélt táblaképét, a Jeremiás prófétát ábrázoló festményt. (2) Korát 1390–1400 tájára teszik.

Cserény – Cerin – a maga egyenes szentélyzáródású – 1300 és 1332 között épített – templomával, freskóival, szárnyasoltárával, táblaképeivel, szobraival éppen úgy tárgya a szlovák, mint a magyar kutatásnak. (3)

Ide számíthatjuk a közeli Felsőmicsinye (Horná Miciná) és a Zolna freskókkal diszitett középkori templomát is. A micsinyei templomot 1309-ben, a zolnait 1311-ben építették. Ezeket a freskókat is – amelyeket a XVI. század lutheránus puritanizmusa mérszrétegekkel tett láthatatlanná – most tisztítják meg és restaurálják a szlovák műemlékvédelem jókezü restaurátorai.

Ehhez a körhöz kapcsolódik Dubravica kicsiny gótikus templomának (4) egyik oltártöredéke is. Ez – az egyik cserényi oltárhoz hasonlóan – már régebben Budapestre került. A dubravicai "Krisztus rokonsága" n. táblakép, a maga reneszánsz formavilágával, régóta foglalkoztat. Szinte érthetetlenül került a távoli tájra. Hiszen környékén ezidét még – 1510–1520 körül – a legfejlettebb bányavárosi művészetet is későgótika jellemzi. (5)

Ezekhez a templomokhoz fűzül a közeli Szászfalva (Sasová) XVI. századi építési temploma és ennek a templomnak gazdag, sokrétű képzőművészeti hagyatéka. (6)

Az egyes templomok építésére, műtárgyak megalkotására vonatkozó meghatározásnak (a várható eredménnyel látszólag arányban sem álló) sok elemző munkát szenteltem. Ebben nagy segítségemre volt az, hogy – noha Zólyom vármegye monografikus történeti feldolgozása soha nem jelent meg – a magam régebbi forráskutatásain kívül felhasználhattam néhai dr. Föglein Antalnak, e megye hajdani levéltárosának kéziratosa hagyatékát. (7)

A jelenlegi helyreállítási munkák eredményeinek megismertetésében a beszercebányai Közép-szlovákiai Műemlékfelügyelőségénél működött Prof. Balassa Géza ur volt nagy segítségemre.

Előljáróban azt jegyezni meg: kis elemzéseim látszólag csupán a szlovákiai művészet történetét gazdagítják.

Azonban a régi történeti Magyarországnak ún. nemzeti művészetét, mi nem z e t k ö z i , sok nemzetiségű művészettörténetnek tekintjük.

A középkori Magyarország benneállt Európa szupranacionális műveltségének eleven véráramában, hol itáliai, hol francia, hol meg német és cseh művészeti áramlatok értek bennünket. Ezeknek ötvözetei csapódtak le Közép-Magyarországnak a török korban megsemmisült s a hajdani keleti és északi országperemeknek megmaradt művészetében.

Igy azután a kutatás egyes részleteredményei a távoli Zólyomból is visszautalnak a megsemmisült közép-magyarországi művészeti bázisok – Buda, Esztergom udvari művészete – felé is. Ezért azt hiszem, ha talán nem is konkrét munkám, de annak módszertana beleilleszkedve az európai művészettörténetbe mind a magyar, mind a szlovák kutatásra hasznos. Eredményeim így – ha vannak – inkább módszertaniak. Mégis a kutatásnak ezek a módszertani kísérletei – egyházak donátorainak, patrónusainak kutatása – az analógiák, stíluskritikai összehasonlítások felé vezető további utak első lépcsője lehet. Ez a próbálkozás talán segít abban, hogy merre keressük – kicsiny erdélyi vagy szlovák falvakban is lecsapódott – nagy középkori művészeti emlékeinknek kirepítő műhelyeit.

Egyes művészeti emlékeknél, azoknak magas kvalitásánál fogva, önkéntelenül felmerül: honnan kerültek ezekre a tájakra – néha alig pártucát lakosú kicsiny falvakba – olyan érett művészek, mint például a lipcsei, turóci, zólyomi, gömöri templomocskák freskóinak piktorai?

Mi a magyarázata annak, hogy a zsebkendőnyi nagyságu Dubravica falucska csepp temploma számára 1510-ben olyan, reneszánsz ihletésű táblakép készül, amely akár a budai vagy pesti plébániatemplomokat vagy a Hippolit- és Bakócz-kori esztergomi bazilikát is ékesíthette volna?

És így ha – a művészet-szociológia eszközével – sikerül felderíteni a donátort, a patrónust, annak körén, személyén át arra a kérdésre is feleletet kaphatunk: a megrendelő után hol, milyen körben, merre próbáljuk keresni a kivitelezőt? A donátor nyomán merre keressük immáron az építőt, a festőt, a szobrászt?

A középkor-magyarországi s a szlovákiai művészettörténet viszonyát világítja meg J. Krása művészettörténész. A szlovákiai középkori falfestmények újabb

feltárásairól 1959-ben írt munkájában rámutat: a szlovákiai falfestészet fő sajátossága az, hogy itt egymás mellett megtalálhatóak a nyugat-európai és az itáliai gótikus festészetnek hatásai, mégpedig a rusztikalizálódásnak különböző fokán. A határozott formákban megnyilvánuló két stílus egymástól függetlenül élt – írja –, szintézisükre kísérlet nem történt.

A szerző szerint óvakodni kell végleges következtetések levonásától, mert még újabb felfedezések jöhetnek és hiányzik a központi magyarországi anyag, azon lehetne lemérni, milyen uton érkezett és hogyan alakult át az olasz hatás. A stílárís és ikonográfiai vizsgálat mellett történeti vizsgálat is szükséges: ez nemcsak a művek keletkezésének idejére, hanem az eltérő orientáció alapjára is rávilágíthatna. (8)

Ezekhez a kérdésekhez kívánunk hozzájárulni alábbi kis tanulmányainkkal.

Az alaptémához – a központi magyarországi anyag tárgyi bővüléséhez – magunk is hozzájárulhattunk 1974-ben, a budavári gótikus szoborcsoport feltárásával. Ez pedig – mint Krása jól jósolta – az udvari művészet vonatkozásában kutatásunknak bázisát szélesítette ki.

Hiszen ezek a budai gótikus szobrok – lettek legyen Nagy Lajos, Mária királynő vagy Zsigmond mécenási alkotásai – kutatási bázisunkat bővítették. Egyben pedig újabb bemérési alapjai ama központi magyarországi művészetnek.

Ha jobban meggondoljuk, állhattak volna a zólyomi udvarban is vagy Pózsönyban, Diósgyőrben, vagy akár Véglesen!

A KÜRTÖSI IVADÉKOK ZÓLYOM MEGYEI ÉPITKEZÉSEI

A hajdani Zólyom megyének öt faluját – Pónikot, Cserényt, Felső-Micsinyét, Zolnát és Dubavicát – a falu alapításának s a templomépítésnek vonatkozásában közös szál fűzi össze. Ez a közös szál az, hogy a XIII–XIV. században valamennyi falut a Kürtösi Nyárád fiától, Radun ispántól (1223–1250) eredő családoknak tagjai alapították.

A nyitrai-nógrádi eredetű család a XIII. század első felében – II. Endre és IV. Béla királytól – tetemes felföldi birtokadományokban részesült. (9) Kürtösi Nyárád (Narad) fia közül kerültek ki – egyik főágazatként – a honti és nógrádi (majd ungi) Dacsóknak s a Lukanényei Luka családnak ősei. Ide számítjuk a (Liptó-) Szentannai Dobák családnak eleit is. Águkat nemzetség-történeti irodalmunk Dobák genusként ismeri. (10) Bennünket azonban e tanulmányunkban Nyárád másik fiának, Kürtösi Radon comesnak s fiainak Zólyom megyei építkezései érdekelnek.

Nyárádnak Radon comes nevű fia (1223–1250) mint királyi prisztaldus már II. Endre királytól megszerezte a turóci Pribócot s a később egyik fia nevét viselő Valka birtokot. De ugyancsak II. Endre király adományozta meg őt egy hatalmas zólyomi jószággal is, Radvány-Garamszeg térségében.

Ezen az 1250-ben még névtelen Garam balparti jószágon utóbb Petőfalva, Illésfalva, Királyfalva, Garamszeg, Farkasfalva, Nagyrét és Lukavica falvak alakultak ki. (11)

A tatárjárás idején Radun comes – aki már 1223-ban Endre király pristaldusa volt – három fiával, köztük Madách comesszal, a Madáchok névadó elődével

együtt a dalmát partokra kísérte a menekülő Béla királyt. 1250-ben jószolgálatkért IV. Béla megerősítette őket említett, még II. Endre királytól kapott Garam menti jószágaikban. A század végére Radon utódai – katonai érdemeik jutalmául – rendre másra lakatlan erdőbirtokokat szereztek e Radon-féle törzsjószáguk szomszédságában. Ezeken a területeken, a tűzzel kiirtott erdőségek helyén a Radon-fiak falvakat alapítottak és falvaikban a XIV. század elejére kurláik mellett kegyuri – exempt – templomokat emeltek.

A tanulmányunk tárgyául választott öt Zólyom megyei falu – Pónik, Felső- és Alsó-Micsinye (Mikefalva), Zolna, Cserény, Dubravica – közül az első négynek máig álló gótikus templomát a Radon-ivadékok építették. (12) XIII. századi birtokszerzéseik során – az akkor faluként még nem létező – Dubravicának területe is az ő birtokaikhoz tartozott. Ennek későgótikus templomát (1510) már nem a Kürtösi ivadékok, hanem a falut a XV. században megszerző, utóbb Dubraviczky nevet viselő Hotothini Horváthok építették. (13)

A – lehető – teljesség kedvéért meg kell említenem, hogy a Kürtösi Radon comestól eredő családok tagjai nemcsak Zólyomban, hanem más megyékben is alapítottak falvakat, s ezekben a falvaikban szintén emeltek gótikus templomokat. Többi egyházalapításuknak Turóc, Liptó, Hont és Nógrád megye volt a színhelye.

Igy elsősorban a Turóc megyei Pribóc – Simon és Juda patrocíniumu – egyháza jöhet számításba. Ezt a tiz ekére való birtokot még 1255-ben II. Endre királytól kapta adományba – prisztaldusa – Radon ispán. (14) Radonnak fiági ivadékai közül 1433-ban Mikefalvi Lászlónak a fia, István "miles et familiaris Imperatoris" Zsigmondnak római koronázása alkalmából kér és kap bucsut kegyuri egyháza, a pribóczi Simon és Juda egyháza számára. (15) A Mikefalvi – később a XVI. századtól Micsinszky – családnak kihalta után Pribóczot és kegyuri jogaikat leányági örökösök, a Beniczky család tagjai kapták. (16)

Mivel a tanulmányom csupán zólyomi templomépítései felderítésére irányul, Pribócz temploma ezuttal csak melléktémánk. Hiszen, ha ennek a – vagy tizenöt családra tagolódott – és földrajzilag is szétszóródott – familiának összes templomalapítását (bővítését) számba vennénk, nem hagyhatnánk ki a Nényei Lukáknak lukanényei (ma: Nenince), már a XIV. században állt templomát. (17) De meg kellene emlékeznünk a Lámi Dacsó ágának – ugyancsak XIII–XIV. századi építésű – dacsó-lámi egyházáról is. (18) Ipolybalog temploma – lévén a falu a XIV. századtól a Baloghy ágazat földesuri faluja (19) – ugyanígy egy ilyen kutatásba lenne kapcsolható mint a nógrádi Poltár. Ez a város falu a XIV. századtól a – Kürtösiekből eredő – Poltári Soósok birtoka, sőt birtokközpontja. Egyházának is a Soósok a kegyurai. (20)

Másutt dolgoztam ki az – ugyancsak Kürtösi Naradtól eredő – Nagyselmeci és Ludrovai Tholt családnak a Liptó megyei Ludrova templomával való kapcsolatát. Az is e témakörhöz kapcsolódik. (21) De ide számíthatjuk még Nógrád-Sáp (22) és Alsó-Sztregova (23) – talán Nagykürtös – templomát is. Nógrád-Sáp 1379-től a Baloghy ágazat egyik birtokközpontja, Sztregova és Nagykürtös a XIII. század óta a Kürtösieknek s a belőlük idetelepült egyik ágazatnak, a Madáchoknak faluja.

Itt beérjük a puszta helynévsor-olvasással! Egyszer azonban talán kutatási téma lehet: hátha egy-egy családnak – más-más megyékben is ugyanazok a "kürákók" dolgoztak, azonos vagy hasonló alaprajzokkal. (24)

Érdeemes itt előljáróban arra tekintenünk: miben s mennyiben válhat egy olyanféle kísérlet művészettörténeti módszerré, mint amelynek adatanyagát itt a kutató elé tárom. (25)

A Kürtösi ivadékoknak turóc-liptó-zólyomi birtokszerzései – kivált, ha azokat a liptai Bogomérfiak falu- és egyházalapító tevékenységével egybevetjük – a konvencionális XIII. századi nemesi birtokszerzéseknél többet tárnak fel. (Például: Vág-Porubát, a Bogomér-fiak liptai birtokát ugyanúgy *Vészveresnek* nevezik a XIII. században, mint a Mike ispán alapította – 1309-től már templomos – Mikfefalvát, Zólyomban. Mindkét magyar helynév az erdő tüzzel-irtásának emléke.) A zólyomi ispánság korai településviszonyai azért fokozottan értékesek, mert feltárják az itteni királyi adományozás szerkezetét, az adományozottnak visszatérhes birtokjogát. Vagyis a megadományozottakra hárul kötelezettségeket.

A cseh földön nemes, de Magyarországon ignobilis – és csak hatalmas liptai földszerzések után nemesített – Bogomérfiaknál a király – *expressis verbis* – az adomány kondíciójával szabja a telepítést. Bogomér és fia úgy és azért kapnak földet, óriási erdőrengeteget (26), hogy annak erdeit irtva falukat alapítsanak. Így, ha nem nemesi jellegű földadomány lenne a Bogomérfiaké, szerzésük leginkább a XIV. századi soltésziségek alapításához hasonlítana.

A Kürtösieknél – akik a cseh őseredetű – Bogomérfiaktól eltérő módon már XIII. század elején is országos nemesek (27), a király semelyik oklevelében sem mihez sem köti földbirtokkal való megadományozásukat. Az adományok okát (a katonai szolgálatot) és nem annak célját (a falualapítást, telepítést, egyházak fundálását) jelölik meg ezek a donációk. Ám a menetük, feladatuk mégis ugyanaz, mint a Bogomérfiaké. A kép tehát az: a katonák leteszik a fegyvert, tüzzel vassal irtják a nagy-zólyomi királyi magánuradalomnak, erdőispánságnak erdeit, lakosságot toboroznak, maguk is kis-uradalmaik centrumába költöznek, itt kuriákat, malmokat építenek. Majd pedig saját megtelepedésükkel egyidejűen – imahelyük és sirkápolnájuk céljára – (egyben pedig a földesuri "kézbentartás"-nak, – ha úgy tetszik –: elnyomásnak eszközeként) felépítik exempt, patronátusukat a földesurnak biztosító templomaikat. (28)

A XIII. századi nagy-zólyomi erdőispánságban – ebben az utóbb négy megyévé átalakult királyi magánuradalomban – a XIII. században olyasféle települési viszonyok tükröződnek, amelyek Közép-Magyarországon addigra már rég végbementek.

EGYHÁZALAPÍTÁSOK

A négy, a XIV. század elején – A Kürtösi ivadékok által – épített Zólyom vármegyei egyhajós falusi templom közül háromnak, Felső-Micsinyének (– a régi Mikefalvának –) Póniknak és Zolnának egyházalapító levele megmaradt. (29) Mikefalva egyházát 1309-ben, Pónikét 1310-ben, Zolnát 1311-ben alapították Kürtösi Narad és Radun leszármazói.

Cserény templomáról az 1332. évi pápai tizedjegyzék szól először.

CSERÉNY

CSERÉNY TEMPLOMÁNAK ÉPÍTÉSKORA

A Kürtösi ivadékok alapította Zólyom megyei templomok közül – szentélyének egyenes záródásánál fogva – Póniké és Cserényé látszik a legkorábbinak. A szentélynek és a sekrestyének egyenes záródása románkori reminiscenciákat ébreszt. (30) De ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy 1300-ban – amikor Cserényt egészében, sőt több, a XIV. században belőle kisarjadt falunak (31) területével együtt Kürtösi Madách fia Pál comes kapja királyi adományba (32) –, szősem esik Cserény-erdőnek, a későbbi falunak templomáról. Ha 1300-ban ez a templom már állt volna, Madách fia Pál ispánnak 1300. évi adománylevelében okvetlenül megemlítené.

1351-ben, december 6-án azonban már áll a cserényi Szent Márton-templom, mint azt a Madách-unokák osztálylevelében írják. ("... ecclesia Sancti Martini in eadem possessione Cheren constructa") (33)

Az 1351. évi említés elárulja azt, hogy a cserényi templom patrocíniuma, védőszentje Szent Márton.

Igy azután az is bizonyos, hogy a cserényi Szent Márton-egyház – Madách fiának, Pál comesnak (1283–1326) alapítása – azonos azzal az 1332. évi pápai tizedjegyzékben szereplő Zólyom megyei egyházzal, amelyről azt olvassuk: "... de Solio plebanus Sancti Martini non ultra 3 marcas solvit..." (34) Mivel pedig Zólyom megye ekkori területén más Szent Márton patrocínium nincs, csak Cserényé, 1332-ben ez a templom már állott. Ezt egyébként az épület stílusformái is bizonyítják.

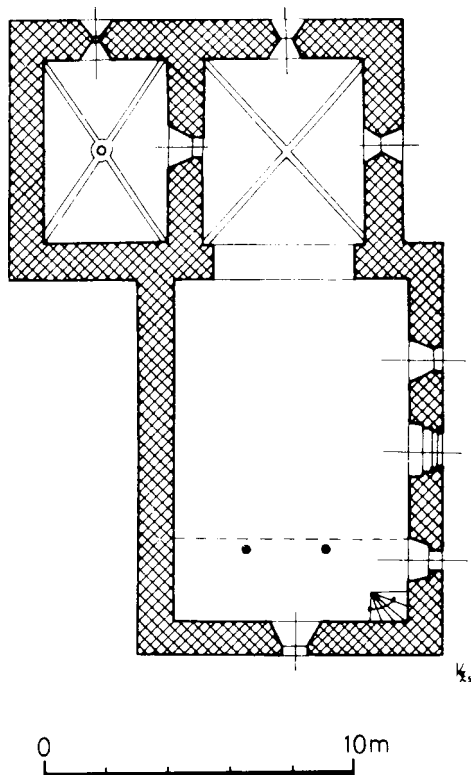
Ezen a megállapításon mit sem változtat az, hogy a cserényi templom szentélyzáródása – csakugy, mint Póniké is – egyenes. Nemcsak annyira távoli tájakon, mint az 1300-as évek Zólyomában – ebben a királyi magánuradalomban – akadnak ilyen retardált stílusjelenségek! Még a centrális helyzetű Budán s környékén is találunk tatárjárás után épített egyenes szentélyzáródású egyhajós templomokat. (35)

Cserény közelebbi környékén Zolnának – amugy poligonális szentélyzáródású – gótikus templomán (1311) is találunk eféle romános stílusjegyeket. Ilyen a zolnai templomtoronynak – kitört osztóju – románkori ikerablaka!

Cserény és Zolna sokban a közép-magyarországi stílusformákat idézi. Az egregyi – hajdani Zala megyei – kis románkori templomremeken és számos társán éppen olyan románkori ikerablakokat látunk, mint az 1311-ben felszentelt zolnai templomtornyon. (Az egregyi templom egyenes szentélyzáródása pedig éppenséggel az 1300–1330 közt felépült Cserény templomszentélyre emlékeztet.)

A csehszlovákiai kutatók közül L. Saska a közép-szlovákiai bányavidék középkori építészetéről írt munkájában a zólyomi plébániatemplomot a cserényi, póniki, zolnai és osovai templommal egyidősnek és azonos építőműhely alkotásának vallja. (36)

A négy – nagyjából egykoru – s a Kürtösi ivadékok alapította templom épít és történetével kapcsolatban újabb mondanivalóink nincsenek. Ezeket a templomokat – többé-kevésbé híres szárnyasoltáraikon, táblaképeiken, szobraikon kívül, részben régebben is ismert, részben újabban feltárásra kerülő – freskóikkal teszik fokozottan érdekessé. Ezeket a freskókat a XIV. század derekától a XV. századig festették meg.

Cserény, a templom alaprajza

Alapkérdésünk a donátoroktól a műhelyek felé vezető kutatás kezdete –: kik voltak ezeknek az exempt, kegyuri használatra készült templomoknak patrónusai a szárnyasoltáraiknak, táblaképeiknek és freskóiknak megalkotása idején?

Nézzük meg ezért azt a néhány adatot, amely e falvak XIV. századi birtoklástörténetéről ma rekonstruálható! Ezen a ponton az írott történet kutatása a művészettörténeti kutatásnak tehet szolgálatot.

CSERÉNY BIRTOKLÁSTÖRTÉNETE

III. Endre király 1300. augusztus 17-én Cserény területét mint "terram nostram silvosam ad predium nostrum de Zolum pertinentem" hadi érdemeiért (37) adományozta Kürtösi vagy Oszlári Madách-Zubratha (38) ispán fiának, Kürtösi Pál comesnak. (39) A királyi erdőbirtokból kihalított Cserény – akkor még a későbbi Cserény, Csécsény, Dubravica, Lukavica, Szebedény, Horhát és Zolna meg Számpor egy részének együttes területe – déli szomszédja volt Pál unokabátyja, Fülöp comes 1282-ben szerzett póniki jószágának. Nyugati határának egyes pontjai pedig – a Cserényből kisarjadzott Lukavica nyugati szélén – határosak voltak azzal a nagy Garamszeg-Farkasfalva (40) középpontú birtokkal, amelyet közös ősatyjuk, Kürtösi Radon ispán még II. Endre királytól kapott adományba.

Noha Madách fia Pálnak Nógrádban, Turócbán, Liptóban is volt tetemes jószága (Liptóban Ludrova-Stiavnica) 1300-ban szerzett birtokán, Cserényben telepedett meg. Itt épített kuriát és templomot. (Első felesége Benei Endre comes és Kinga asszony leánya – Erzsébet volt.)

Második felesége a nógrádi Géczli Istvánnak leánya. Madách fia Pál comesnak cserényi jószágán 1351-ben öt fia osztozott. Közülük János a XVII. századig élő Lukaviczai Domonkos vagy Lukaviczky család őse. (41) János utódai Tamásfalvát (Zolnát) örökölve az utóbbi birtokon maradtak s annak nevét vezetéknevükben viselték. Egyiküknek, Jánosnak fia István, a liptai – ludrovai – Tholtok őse.

Amíg ezek a kisebb birtokokat öröklő ivadékok Zólyom vármegyében maradtak, addig Madách Pálnak fia: Oszlári Lökös vagy Lőrinc mester ispán – aki 1336-ban már az osztrákok elleni hadjáratban is jeleskedett – Nagy Lajos királynak aule miles-e lett, utóbb délre költözött a megyéből. Oszlári Lökös mester (1333–1375) meglehetősen azonos az 1353–55-ben említett Lökös brassai és székely ispánnal (42). Fiai Nagy Lajos királynak apródjai voltak (43).

Oszlári (Kürtösi) Lökös mestertől az utóbb Hont megyében honos Baloghy család eredt. Öccsétől, ifjabb Páltól (Madách fiának, id. Pálnak ötödik fiától) a Sztregovai Madáchok nemzetsége származott le. Ez a két testvér azonban – Lökös aule miles és ifj. Pál – megvált cserényi jószágaitól és Hont, illetve Nógrád megyébe települt vissza.

1375. november 1-én ugyanis Nagy Lajos király előtt Zólyomban Lökös mester – "aule nostre miles" – fiaival egyetemben Zólyom megyei Horhát nevű birtokát, Cserényen és Nagyréten levő részbirtokaival együtt elcserélte Lajos királlyal, a királynak Hont megyei Balog nevű birtokáért. (44) Utóbb Lajos király 1379. november 29-én Zólyomban kelt donációjával Oszlári Lökös fiainak adja a Nógrád megyei Sáp (Nógrádsáp) birtokot is. (45)

Cserény – vagy legalábbis a falunak nagyobb része –, Horhátal együtt, Lökös családjának honti és nógrádi birtokcseréjével, 1379-től újra királyi birtokká válik. Nagy Lajos király Cserényt és Horhátot beolvasztja az általa akkoriban épített véglesi vár uradalmába. (46) 1424-ben – amikor Zsigmond király meghatározza Cillei Borbála királyné hitbérét – Cserény már a véglesi vár tartozéka. (47)

Témánk – a cserényi freskók kora és készítőinek, készítettőinek köre – szempontjából az 1375–79-es évek lényegesek. A Cserényt alapító földesuri családnak legtekintélyesebb ága ekkor elvándorol. Elvándorol, nemcsak a faluból, de Zólyom megyéből is! A kisebb részbirtokosok, az itt – a királyi új nagy magánuradalmak árnyékában vegetáló – kismanesi rendű atyafiságból (Cserényiek, Csécsényiek, Lukaviczkyak etc.) már aligha nézhetjük ki a freskók donátora-
it. (48)

Oszlári Lökös mester aule miles-nek s királyi apród-fiai-nak Cserényből való távozása – 1375–1379 – tehát már mint kritikus terminus, határidő jó figyelembe az 1370-es, 1380-as évekre datált cserényi freskókkal kapcsolatban!

1375-tel ugyanis a földesuri patrónus helyébe egy más patrónus lépett. Ez pedig – a véglesi vár építője s a véglesi uradalom megalapítója – I. Lajos király volt és leánya, Mária királynő.

Cserény egyébként 1424. után is a véglesi uradalom tartozéka. Ebben az időszakban, Mátyás király idején Petrovits György "honestus vir" adományozza a cserényi egyház védőszentjének szentelt szárnyasoltárt. (49) (Ezt az oltárt 1888-ban a budavári Nagyboldogasszony (Mályás)-templomba hozták, onnan 1906-ban a Szépművészeti Muzeumba, majd a Nemzeti Galériába került. Elhozatalának kései – sorsszerű – kompenzációja: a cserényi templomnak az utóbbi évtizedben olyan szentélyfreskóit tárták fel, amelyeket a Petrovits-féle, 1483-ban készített szárnyasoltár eltakarna.) (50)

Amikor véglesi Justh Jodok és fia, András után 1497-ben Ráskai Balázs szerzi meg a véglesi uradalom zálogjogát, az ő javai között is ott találjuk Cserény falut. (51) Kisebb nemesi részbirtokok és részbirtokosok (így 1402-ben Cserényi Tamás szolgabíró) Oszlári Lökös távozása után is maradtak Cserényben, sőt még 1492. augusztus 13-án a jószágvesztésre ítélt Szászfalvi Barla Anna özvegyasszony javai közt is említik – bár a véglesi zálogos várur, Véglesi Justh András kifejezi földesuri igényét. (52) 1503-ban említi a cserényi templomot a besztercebányai Königsberger Mihály végrendelete. Utóbb 1508. december 7-én a cserényi templom plébánosa, Márkus, egyházának fukar kegyurával, a szomszédos földesurral, Dubraviczai Györggyel perlekedett. (Utóbbit a megyei törvényszék, a szedria hat márkával elmarasztalta. (53) Márkus 1510-ben is cserényi plébános, Mikefalvi – Micsinszky – László szomszédos földesur özvegyének, Mártának végrendeleti tanuja. (54)

Cserényben a véglesi uradalom birtokszerzése után már csak kisebb nemesi birtokrészek maradtak. Az 1564. évi dikális összeírás szerint a véglesi királyi uradalom akkori zálogbirtokosának, Dobó Istvánnak Cserényben – s a belőle kisarjadzott Csécsényben – összesen csak öt portája van. (55) 1606-ban azután gróf Csáky Pál, az örökös anyagi gondokkal küzdő véglesi várur, Cserényt és Csécsényt örökáron, ezer forintot eladja a Mikefalviak örökösének, a Turóc-ból Zólyomba települt Beniczky család tagjainak. (56) Ettől fogva a cserényi egyházat a Beniczkyek patronálták.

Ezuttal a templomnak nem építészeti emlékanyagát, hanem elsősorban elhíresült freskóit vizsgáljuk meg. A birtoklástörténet dátumai és a freskók feltételezhető datálása jelentős felismerésekre adhat alkalmat. Cserény templomának freskóival kapcsolatban két alapvető kérdés adódik.

Mikoriak ezek a freskók – tehát a Madách ivadékoknak vagy az új véglesi vár urának, Nagy Lajos királynak, Márta királynőnek esetleg Zsigmondnak donációi-e? És: merre kell keresnünk a cserényi freskók mesterét?

A szlovákiai művészettörténészek közül J. Krása (1959) a cserényi freskókat (amelyeknek azonban akkor még csak egy része volt látható) – a turóczi Necpál templomának falfestményeivel együtt – a XV. század elejére (tehát már a királyi patronátus idejére) datálta. (57) A cserényi freskóknak – bizánci elemekkel átszótt – itáliai orientációját már Krása is hangsúlyozta.

Utóbb, 1965-ben – mint azt lejjebb, Zolna templomának szignált freskóival kapcsolatban részletesebben ismertetem – Vlasta Dvoráková nyult a cserényi freskók kérdéséhez. Ő a cserényi képsorok alkotóit – a zolnai (Zólyom), a kraszkovói és rimabányai (Gömör) freskók mestereivel azonosítva – bizáncias ós-sablonokkal dolgozó, helyi ízekkel tarkított – itáliai ihletésű festők művének vélt. Datálásában régebbre megy, mint Krása. Ő az 1360–1370-es éveket tartja a cserényi freskók festése időpontjának.

Radocsay csupán a műve megírásáig (1954) megjelent irodalmat ismerteti. (58)

A CSERÉNYI FRESKÓK

A cserényi Szent Márton-templom freskóinak megtisztításán, restaurálásán – kitűnő kezű szlovák – restaurátorművészek még 1974-ben is dolgoztak.

A freskóknak jó része azonban régóta ismeretes, egy részükét – jól-rosszul – már régebben restaurálták. (59) A feltárási munkák folytak már 1966–67-ben is, amikor Zuza Bartosová szlovák művészettörténész kitűnő kis tanulmányt szentelt Cserény falkepeinek. (60) Bartosová megállapításaiban V. Dvoráková, J. Krása és K. Stejskal eredményeit is összefoglalta (61) s azokat sok, finom részletmegfigyeléssel gazdagította. Tétélelt egészében elfogadhatjuk.

Mi úgy gondoljuk, hogy Cserényt, Zolnát, Pónikot, Mikefalvát (Micsinyét) – vagyis Zólyomban, a Kürtösi családbelieknek 1300–1311 között épített templomait – azoknak az itáliai tanultságú festőknek tanítványi csoportja festette, amely eredetileg Budán, Nagyváradon, Pesten, Visegrádon, bizonyíthatóan pedig – Esztergomban, majd pedig a Bebek-Csetnekieknek gömöri és Szécsényi Tamásnak ugyancsak gömöri birtokain dolgozott.

Az esztergomi érsekeknek, főpapjaink légijának avignoni utjai, de olyanféle báróknak is, mint Donch mester zólyomi, majd komáromi főispán (+1342) avignoni követjárásai bőségesen megmagyarázzák az itáliai festőiskoláknak a XIV. századi Magyarországra áramlását. Ez egyébként már régtóta nem újság irodalmunkban! Már Ipolyi Arnold felismerte azt. Tette pedig ezt Ipolyi akkor, amikor az – étalonul szolgáló – esztergomi freskók még nem voltak ismeretesek, hiszen föld alatt szunnyadoztak. De az – alighanem Esztergom s a budai udvar kisugárzásához kapcsolható, Szécsényi Tamás és a Csetnekiek patronátusához fűződő – gömöri freskókat sem értékelték még. (62)

Ehelyt csak futólag jellemezzük a cserényi freskók tematikáját. Kiemelkedőbb témái: az Utolsó Ítélet, a Keresztre feszítés, a Stratás, négy női szent alakja, a szentélymennyezet Maestas Domini ábrázolása az evangélisták jelképeivel, Szent György lovag diadala a sárkányon, Krisztus és Szent Bertalan (a diadalív-

nél), Magyar szentkirály a donátor alakjával, Szent Miklós püspök s – egy ennek kontrapunktjaként megfestett, még ki nem hámozott alak, talán – Szent Márton, a cserényi tituláris szent, Szent Péter a mennyország kapujában.

A mécenás, a donátor személyét két alkalommal is látni véljük. Az északi oldalon ugyanis a magyar szentkirályok egyikének – tán Szent Lászlónak – gyalogos alakja mellett megjelenik a templom alapítónak vagy a freskók készítettőjének alakja is. Világi ruházatu lovag. Sőt – úgy tűnik –, mintha a Feltámadás jelenetén is ugyanőt látnák. Itt testére feszülő, térdig érő fegyverkabátban, dereka alatt vastag övvel, tühegyes sarukban végződő harisnyanadrágban, apródhajzattal jelenik meg. Imára kulcsolt kézzel fordul az arkangyalhoz. A donátor elhelyezése annyira centrális és kiemelt, hogy festői hangsúlyt vélünk ebben az ábrázolásban is. (A koronás alakot, a királyt lényegesen kisebb léptékben s szerényebb koloritással érzékelteti a festő, immáron belépőfélben a mennyország – Péter őrizte – kapujába.) A donátor viseletét érdemes egybevetnünk a Budán 1974-ben talált gótikus szoborgaléria lovagjainak ruházataival! A cserényi donátor alakja, viselete ahhoz a turócszentmártoni donátorábrázoláshoz is hasonlít, amelyben Ipolyi Arnold Donch mestert, a nagyzólyomi ispánság fejét, a feltételezett templomépítőt sejtette. (63)

A mennyországnak, a mennyek várfalainak, bástyáinak leporelloszerű halmozódása Simone Martini perspektivikus világát idézi, a cserényi kép tér ábrázolásával a XIV. századi olasz primitívek birkózását jelzi a tér érzékeltetéséért.

Kiemelkednek a Mennybemenetel üdvözültjeinek arcai (a király, a mögötte imádkozó főrangú hölgy) s az Utolsó Itéletnek jobsorsra érdemes megbilincselteiei, a szerzetes, a szépleány, a püspök ábrázatai. Itt olyan kvalitások is jelentkeznek, amelyek a gömöriekre vagy északabbra Ludrova mennyezetfreskójának királyfejére emlékeztetnek. Zuza Bartosová úgy érzi: az arkangyalok arcai a necpáli templom falfestőjének ábrázolataival függenek össze. S le is szegezi: Rimabányától fel Cserényig, Necpálig – ugyanazokat az iskolákat kell keresnünk. De Bartosová – gondos analízissel – arra is rámutat: az Utolsó Itélet márványpadlójának gondosan megmunkált erezete ugyanarra a minuciózus kézre vall, mint amely a szomszédos Zolnának egyik falképén, a Feltámadás jelenetén, Krisztus koporsójának ábrázolásán jelentkezik. Bartosová figyelmeztet arra is: a cserényi freskók időben szétkülönülnek, a ciklusok nem egykorúak. És: az egyes falképek más-más mesternek kezemunkái.

Az Utolsó Itélet alakjainak kezei finomabbak, mint a Feltámadás alakjainak kezei. Ugyanigy olyan finomságok mellett, mint a már idézett királyfejé, meglepőnek találtam a Golgota jelenetén Jézusnak s a siratóknak vaskos, durva, szinte amorf lábait, lábujjait.

De folytathatnánk a sort a borduráknak, a tisztán dekoratív mustráknak – analógiák szempontjából sem hálátlan – elemzésével!

Bartosová arra a megállapításra jut: a cserényi falképeket nem egy festő festi, hanem egy festő-társulat s – anélkül, hogy a zolnai templom festőinek névsorát ismertetné (ez akkor talán még olvasható sem volt) – hozzáfűzi: ez a – Cserény freskálása után vagy előtt, Besztercebányáról vagy Zólyomból kiáramló festőcsoport lehetett a zolnai freskók készítője is.

Szerinte a cserényi falképek sorából legkésőbbi Szent György lovag ábrázolása. Ezt – cse h hatásának és – a XV. század elején festett műnek véli.

1. Bartosová periodizálja a cserényi falképeket: Eszerint a templomot már – 1320 körül – a templom építéskor kifestik. Ehhez a periódushoz kapcsolja a diadalivnek – inkább nyugat-európai, mintsem itáliai ihletésű – prófétalakjait.

2. 1370 körül időre teszi a nagy festői ciklusoknak – velük a donátor ábrázolásnak – megvalósítását. Erős bizánci–olasz hatások alatt dolgozó környéki-helyi mesterek kezemunkáját feltételezi.

3. 1420 körül fejezik be a legkésőbbi falfestményt, a Szent György freskót.

Az 1973. év végén Balassa Géza röviden összefoglalta a cserényi templommal kapcsolatos észrevételeit. (A helyreállításban mind itt, mind a többi általam felsorolt Zólyom vidéki templom esetében, Balassának kezdeményező és irányító szerepe volt. Balassa Géza elemzése szerint a cserényi templomot számos alkalommal átépítették, berendezését is több ízben megújították. Külső falainak vakolata hiányos; eredetileg vörös kváder-imitáció fedte a sarkokat. A déli külső oldalon, a bejáratától jobbra freskómaradványok bukkantak elő; itt egy Anjou-kori koronára hívom fel a figyelmet. A keleti külső falon Szent Kristói alakjának maradványai tűnnek elő, igen rossz megtartásban.

Folyamatosan feltárták s rekonstruálták – éppen úgy, mint Zolnán is – a templomot védő erődfalat.

A cserényi templom – éppen úgy, mint a szomszédos Zolna gótikus temploma – a II. világháború alatt megsérült. A szanktuárium déli oldalán bombatalálat következtében kiesett az egyik ablakot körülvevő falrész, ablakostul.

1929-ben, majd 1948–49-ben P. J. Kern végzett freskórestaurálási munkákat itt.

A Beniczkyek által adott barokk-kori, XVII–XVIII. századi egyházi szerelvények is muzeumba kerülnek. A helyreállítás után a cserényi templomban maradnak az itt most megtalált XIV. századi sírkövek s az ugyancsak XIV. századi keresztelődmedence.

*

Az elmondottakat úgy foglalhatnám össze: a cserényi templomot Madách fia Pál építtette 1300–1332 között. A freskókon felbukkanó lovagalak talán e Pál fia Lőrinc (Lökös) comes, Nagy Lajos aule mílese.

Eszerint a lovagalakos freskók elkészítésének felső időhatára 1375–1379. Ekkor tűnnek el a Madách ivadékok s válik Cserény a véglesi uradalom falucskájává. Ekkortól, 1379-től fogva már csak arra a királyi mécenásra gyanakodhatunk, akiről majd később – Pónikkal kapcsolatban – szólunk.

Talán – Bartosová kategóriáit elfogadva – arra gondolhatunk: Kürtösi (Oslári) Lökös patronátusához köthetjük azt a gyalogos szentkirályunkat is, akinek alakja önálló keretben foglal helyet, oldalán a donátor alakjával. Erre az bátort, hogy a szentkirály apródjaként ugyanaz a – még a XIV. századvég – lovasi viseletébe öltözött alak jelenik meg, mint aki az Utolsó Ítélet jelenetén donátorként Szent Mihály arkangyal előtt tördeli kezét.

Az 1379 utáni emlékek – tehát elsősorban a Szent Bertalan – Krisztus-alakos freskóciklus, Szent Dorottya, Alexandriai Szent Katalin s a sárkányölő lovas, Szent György lovas – csakugy, mint az 1483-ból való Szent Márton-oltár – már abból az időből való, amikor Cserény földesura a király. (64)

CSERÉNYI SIRKÖVEK

Röviden meg kell még emlékeznünk az újabb helyreállítás során feltárt cserényi gótikus sirkövekről is. Ezek azokhoz a – Közép-Magyarországon a XIV. század elejétől fogva megjelenő – típushoz tartoznak, (65) amelyeknek egyik párdarabját a Cserénnyel szomszédos Felső-Micsinyén, az ottani gótikus templom egyik mellékoltárának padlójaként fedeztük fel.

Az egyik – feloldatlan címerábrázolásu – cserényi sirkövön a HIC IACET JOH ... BITER felirat nyomait betűzhetjük ki. A Biter szó alapján előbb a Ballassa-elődök – Nagy-Zólyom hajdan örökös ispánjai – egyikének, Byter comesnek (66) esetleges sirkövére gyanakodtam. Ez azonban időrendileg sem egyezik – Byter a XIII. század végét nem élte túl, a sirkő viszont nem korábbi a XIV. század első felénél –; így tehát inkább úgy vélem: a BITER szó feldolgozása: PRESBITER. (67) Eszerint Cserény egyik első papjának sirköve lehetett.

A mobil emlékekhez tartozik egy – alján levéldiszes kereszttel ékes – XIV. századi vörösréz szenteltvíz tartó üst. (Párdarabja Zolnán 1944 után, Felső-Micsinyén 1974 és 1977 között eltűnt.)

II.

FELSŐ MICSINYE

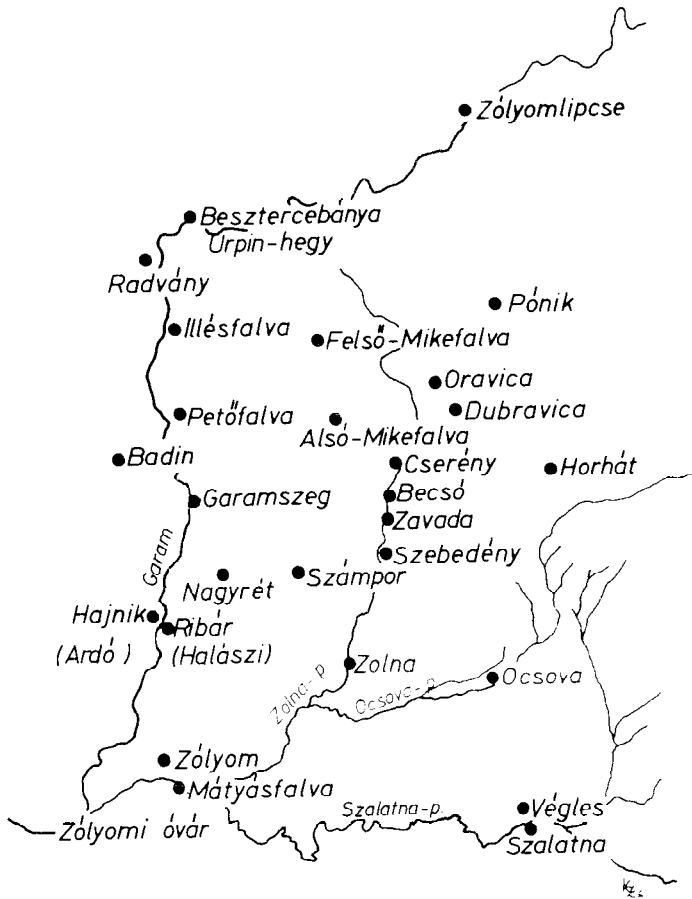
(Hajdan: Lehotha, Mikelehothaja, Mikefalva, ma Horná Miciná)

A település alapítója az első itteni kuriának és az 1309-ben – Szent Mihály arkangyal tiszteletére – szentelt, máig álló templomnak építtetője, Kürtösi Radon comesnek legifjabb fia, Mike comes (1278–1309) volt.

Birtoka rokonainak birtokával, Cserénnyel, Pónikkal határos volt. Mike a nógrádi Oszláron (Kürtösön), a turóci Pribóczon és atyjától örökölt családi birtokukon, a zólyomi Garam mentén (Garamszegen, Farkasfalván, Nagyréten) is birtokos volt. Katonaember. Zólyomi javaiban már 1293-ban harci érdemeiért erősíti őt meg III. Endre király. (68)

Az uralkodóhoz Mike comest személyes szál is fűzte: a király megbízásából Mike comes mint várkapitány Pozsega várát, a király édesanyjának, Morosíni Thomsinának jószágát védte meg délvidéki oligarchák támadása ellenében. Mike ispán katonai szoigálatainak jutalmaképpen kapta 1296-ban a Zólyom erdőispánság területén fekvő V é s z v ö r ö s földet, két azzal szomszédos földterülettel együtt. E birtokból alakult ki utóbb Lehotha, Mikelehotája vagy Mikefalva a szomszédos Molcsa faluval együtt. Mikefalvának 1296-ban említett magyar neve – V é s z v ö r ö s – csakugy, mint a magyar-szlovák Mikelehotája név, azt mutatja: Mike jószága, csakugy, mint Cserény és Pónik, erdőrengeteg volt. A telepítéshez kellő irtást pedig itt is t ü z z e l hajtották végre. (69)

A mikelehotájai – mikefalvi – templom alapítólevelében Mike comesen kívül három fiát – János mestert, Mártont és Zólyomi Desket (Dezsőt) – is megemlítik. Közülük János mester vált a XVI. században kihalt – a leányágon a Beniczkyekben továbbélő – Mikefalvi Zólyomi – a XV. századtól Micsinszky – családnak ősatyjává.

A zólyomi ispánság területe

1309. június 24-én Tamás esztergomi érsek megengedi, hogy Myke comes és fiai, nobiles de Zolio, minthogy a távolság és a Garam folyó gyakori árvizei miatt nem juthatnak el "ad ecclesiam Beate Marie de Radona matricem et parochialem", villa Lehatha n. falujukban kápolnát és temetőhelyet építsenek maguk s jobbágyaik számára. (70)

Mikefalva gótikus temploma (71) alapításától, 1309-től fogva a Mikefalvi – később Micsinszky – családnak a XVI. században bekövetkezett kihaltáig állandóan az alapító családnak birtokában volt. A templom kegyuri jogával minden időben a Mikefalviak éltek. Így mind építésének, mind felszerelésének XIV–XVI. századi emlékei – latens freskói is – a Mikefalvi Micsinszky családnak tagjaihoz, mint donátorokhoz fűződnek.

Függelékemben csatolom a Mikefalviak kiemelkedőbb tagjainak vázlatos nemzedékrendjét. Ha a templom renoválásával kapcsolatban szabatosabb korhatáro-

zásokra kerül sor, időrendi adataim esetleg – a patrónusokon át – bizonyos központi műhelyek felé mutathatnak.

Elsősorban Mikefalvi László fia István esetében. István 1433-ban mint Zsigmond királynak és császárnak familiárisa, a császár római megkoronázásakor – mint a mikefalvi Szent Mihály arkangyal és a pribóczi Simon és Juda egyház patrónusa – templomai számára pápai bucsuengedélyt kért. (72)

A micsinyei templom valamennyi általam felkeresett egyhajós templom között egyedül áll abban, hogy szinte företlen. (Nem tekintve egy – a XIX. században, sírontuli kegyetlen sznobizmussal a templom mellé és alá épített kriptát.) (73)

A hegytetőn álló templomot kőfal övezi. Katolikusok gondozzák. A templom kapuján gótikus zárszerkezet; olyanfajta gótikus kulcs nyitja, mint amilyenek a mai Magyarországon muzeumoknak féltve őrzött darabjai.

Homlokzatán monumentális külső freskónyom: Szent Kristóf óriás alakjának elmosódott vörös festésű konturjai. A templom freskóit még nem tisztították meg. Így minden remény megvan arra, hogy azok – mészleplük alatt – företlenül éltek át a századokat.

Két XVII–XVIII. századi Beniczky-sírkövön kívül nagy figyelmet érdemel egy felirat nélküli, a XIV. század elejéről származó hatalmas sírkő. Egyetlen motívuma a mélyített, levélszerű vájatokból kialakított kereszt, ikertestvére a Cserény templomában őrzötteknek. Ugy gondolom: a felső-micsinyei kereszt sírkő talán a templomalapító Mike ispánnak, a cserényiek egyike alighanem Madách fia Pálnak, a cserényi patrónusnak tetemét fedhette.

Figyelmet érdemel a templom egyik – holdat és csillagot ábrázoló – záróköve.

Unikális érdekességek azok a konzolok, amelyek – változó magasságban – a templom falait kívülről díszítik.

Értékesek a templom ujkori oltárai, szószéke is. Ezeket már a Beniczkyek készíthették. (Az egyik mellékoltáron F.B. (Franciscus Beniczky) és F.M. feliratos kettős címer. Egyik a Beniczkyké, másikon medve alakja.) (74)

PUSZTULÓ KASTÉLY FELSŐ-MICSINYÉN

Amennyire a felső-micsinyei pompás kis templom még sok meglepetést tartogathat, éppen annyira lesújtó a felső-micsinyei kastély helyzete. Ez az épület kétségtelenül a falualapító Mike ispán XIV. századeleji kuriájának helyén áll. Az utolsó Mikefalviak vagy az első Beniczkyek a XVI. században négy saroktornyos reneszánsz castellummá építették át.

A mintegy 25x20 m-es alapterületű, emeletes kastélyt, amelyet ujabban nem részesítettek semmiféle védelemben, 1944-ig lakták. Ekkor súlyosan megsérült. Jelenleg a helyi tsz (JRD) gazdasági udvara sártengerrel veszi körül. S az, hogy összedűtsék, idő kérdése. Valószínű, hogy rövidesen ugyanarra a sorsra jut, mint a hajdani nagyselmeci (Liptovská Stiavnica) gótikus castellum. (75)

Romjait – mintegy bucsuzóul – fényképekben örökítettük meg. (76) Nagyon jelentős régészeti feladat lenne az, hogy szlovák kutatótársaink a felső-micsi-

nyei kastély teljes megsemmisítése előtt mentőátszással tisztáznak e halálra ítélt castellumnak alapfalait, periódusait. Hiszen közös történelmünknek nem egy jelentős emléke fűződik Felső-Micsinyéhez! (77)

III.

ALSÓ MICSINYE (DOLNÁ MICINÁ) KASTÉLYA ÉS A BESZTERCEBÁNYAI (BANSKA BÝSTRICA) BENICZKY HÁZ

A Mike comes alapította jószágok közül Alsó-Micsinyén Beniczky Tamás és felesége, Meerwaldt Anna építtette fel pompás későreneszánsz palotáját. A hegytetőn álló négy saroktornyos kastélyt egy – azóta megsemmisült – felirat szerint 1667-ben építették. (78)

Az építtető házaspár másik emlékezetes nagy monumentuma – rendelői "alkotása" – a besztercebányai Beniczky ház (1660).

A második világháború alatt súlyosan sérült castellumot az utóbbi években – saját céljaira – a közép-szlovákiai műemléki hatóság hozatja helyre. A nagy pusztulás után a kastély magas műzlessel megalkotott szabadtéri reneszánsz kandallóját s egyik termének mennyezeti stukkóját sikerült megmenteni.

Szabadtéri kandalló!

Valóban fejedelmi fényűzés ez! Hiszen, ha az emeleti tornác félköríves arkádjait megnézzük, hire-hamva sincs azokon semmiféle ablak, üvegkeret nyomának! Ilyenformán e kandalló – ha begyújtották – magát a levegőt fűtötte.

De hát miből futotta Beniczky Tamásnak erre – s az egyéb fejedelmi – fényűzésre? Beniczky Tamás és Meerwaldt Anna építkezéseinek – az alsó-micsinyei kastély s a besztercebányai Beniczky-ház építősoke – történetét egykoron bizonyára tollára méltatja majd valamely szlovák vagy magyar kutató.

Addig is hadd közöljek néhány olyan jellegű birtoklás, jobban mondva, gazdaságtörténeti adatot, ami megmagyarázza azt a páratlan gazdagságot, amely ilyen kvalitású építészeti műreceknek megalkottatását lehetővé tette.

Közös vagyonuknak nagy része az asszonytól, nemes Meerwaldt Annától eredt. (Ez az asszonynak végrendeletéből is kiderül.) Aranyoroszlános címere besugározta a Beniczkyek címer-hattyuját. Éppen ezért nem haszontalan tudni, kik voltak ezek a nemes bányapolgárok? Az első – alighanem ő – közülük az a Sebastianus Meraldus építőmester, aki 1573–74-ben az esztergomi káptalan megrendelésére a garamszentbenedeki vártemplom várkapuját készítette el. (79)

Nemességüket 1655-ben Meerwaldt Mátyás – Beniczky Tamás alispán apósa, Beniczky feleségének, Meerwaldt Katalinnak édesapja – módos besztercebányai Ringbürger, bányatulajdonos szerezte meg. A dúsgazdag bányászcsaládnak a XVIII. századra már három emeletes háza állt Besztercebánya főterén. Azonban Besztercebánya határán túl is voltak javaik. Földbirtokosok voltak a Zólyom megyei Nagyréten, Nagyszaltnán, Libetbányán. A XVII–XVIII. században akadtak köztük megyei tisztségviselők is, több tagjuk megyei táblabíró, egyikük főadószedő. Többen esküdtjei a besztercebányai városi tanácsnak is. Egy másik Meerwaldt Katalin – Beniczkyne, Meerwaldt Katának száz évvel későbbi rokona

s névrokona – 1754-ben Besztercebányán Zmeskál Gábor, Árva megyei táblairónak, Liptó megye 1751. évi követének neje lett. Fiuk: az 1759-ben Besztercebányán született Zmeskál Miklós, később udvari kancelláriai titkár, zeneszerző és jeles csellista Beethoven barátja volt. Erről a barátságról a nagy muzsikusnak százötvennél több – Zmeskálhoz írt – levele és egy, Zmeskálnak dedikált zeneműve tanuskodik. (80) Zmeskál maga is az egyik besztercebányai Meerwaldt házban – Balassa Géza szerint éppen a főtéri un. Beniczky-házban – látta meg a napvilágot.

És most lássunk néhány adatot Beniczky Tamásról és Meerwaldt Katalinról: 1660-ban ők építtetik át a besztercebányai un. Beniczky-házat. (A pompás épületre – a Beniczky-féle feliratot meghagyva – Szent Iván László a XVIII. század végén saját cimereit rakatta fel. (81)

Beniczky Tamás és Meerwaldt Katalin 1655-ben már házastársak voltak. Ugyanis: 1655-ben Beniczky Tamás és neje, Meerwaldt Katalin gróf Esterházy Miklóstól, Zólyom és Dobronya vár örökös urától 500 körmöci aranyon zálogba veszi Lukavicza n. Zólyom vármegyei birtokot. – Utóbb – 50 további körmöci aranyért – ugyanezt a zálogot további harminc évre megújítják.

1657-ben a Beniczky házaspár gróf Koháry Istvántól és fiaitól 3750 tallérért zálogba veszi a szitnyai uradalomnak egynegyed részét, Szitnya, Devicse, Illia, Lehotka és Teplicska falvakkal.

1661-ben ugyancsak ez a házaspár 2000, majd 1665-ben 700 magyar forintot kölcsönöz Wesselényi Ferenc nádornak s nejének – a murányi Vénusznak –, Széchy Máriának.

1665-ben Beniczky Tamás és felesége Csáky Pál gróf véglesi várurtól ezer körmöci aranyon veszi zálogba annak cserényi és csécsényi javait és Cserénynek a Zolna-patakon álló malmát.

1666-ban a Beniczky házaspár Csáky Pál grófnak, a véglesi várurnak kölcsönad 4000 forintot; zálogként a Hont megyei Tót-Bakát kapják.

1667-ben Alsó-Micsinye: „Hoc castellum ex fundamento fecit construere Generosus Dominus Thomas Beniczky de Miczina cum consorte sua Generosa Domina Catharina Meerwaldt, 1687.”

1684-ben Beniczky Tamás az inzurgált Zólyom vármegyei nemesség kapitánya. (Zászlótartója Beniczky Ferenc.) Közben 1679. július 1-én Beniczky Tamásné, Meerwaldt Katalin írásban tesz végrendeletet. Eszerint minden vagyonát férjére hagyja, annak haláláig. Ha azután Beniczky Tamás is meghal, az egész vagyon az asszony testvérére, Meerwaldt Mátyásra s annak ivadékaira szálljon. Ezt a végrendeletet 1681. január 23-ban Linzben a király is átírja. (82)

Igy azután kiderül: a gyermektelen Beniczky házaspárnak bőven volt tejbeapritani valója! Hiszen alig kilenc év alatt – 1655-től 1666-ig – amúgy országos inség, seregjárás és nyomoruság idején, kereken 11 000 aranyat fordíthattak zálogbirtokok szerzésére, kölcsönök nyújtására. Ennek a dusgazdagságnak fényénél már érthetővé válnak a besztercebányai palotának s Alsó-micsinyének luxusépítkezései.

Még a szabadtéri kandallóépíttetés is.

Az alsó-micsinyei kastély építéstörténetével az itthoni irodalomban legutóbb H. Takács Marianne foglalkozott. Ugy vélte: a Melczer család kékedi kastélya

Oszlári (Kürtösi) Madách-Zubratha 1241-1278

Benedek 1278-1328

1272-1290 testvéreivel együtt a turóci Pribócon birtokos, 1328, Blaticán is birtokos, 1313-14 több fiát is említik:

Zolnai Tamás 1336-1337.

Zolna és Számpor birtokosa, 1335, résztvesz az osztrák háboruban, Turóci Péter come: veje, 1337 eladja Zolnát sógorának Turóci Péter fiának Benedek come:snak,

Kürtösi Pál comes I. 1283-1326

1300-ban a zolyomi Cserényt és a lipiai "Sceunycha"-t kapta, Neje: Géczí István leánya Erzsébet, 1326-ban Blaticán birtokot vesz,

Lőkös v. Lőrinc mester 1337-1375

Nagy Lajos király "aule miles"-e; fiai királyi apródok, 1372-ban, 1337-ben tiltakoznak Benedek fia Zolnai Tamás zolnai birtok-eladási terve ellen és mind Zolna, mind Számpor birtokra igényt tartanak,

Lőkös 1363-ban Lukavitsán is részes, 1375-ben Nagy Lajos királlyal elcseréli Cserényt és Dub-avicát nógrádmegyei falvakra

István 1298-1313

1313-ban említik fiát, 1314-ben Zolhár, Bitó megölésével kapcsolatban, Fiamak neve, sorsa ismeretlen.

Géczí Pál mester II. 1333-1358

II. Pál mester 1351-ben Szebedénynt örökli: Cserény egy részét és Hershét harmadát
Pál III. 1358.

Madách család ősei

István 1363

A Scevniczai és Scevniczai Tholt család őse.

Domonkos 1363

A Lukaviczai Domonkos (Osztracizky) őse

András 1363, 1375

Péter (1416 Oszlári)
1394-1421

Pál 1363, 1375,
(1416 Oszlári)

Tamás 1363, 1375.

A Baloghy család ősei

KÜRTÖSI RADON COMES
1222–1250

Myke comes
1278–1314

Mikelehotája – Mikefalva,
később Micsinye – szerzője,
1309. Mikefalván templomot épít.

János mester
1309–1328

Mikefalván és a turóci
Blatinicán birtokos

László

1353–1398

Mikefalván és Pribócson birtokos,
Neje: Pribélyi Pethő Anna,

A Mikefalvi Micsinszky család utolsó írfi tagja
János, 1553/4 Zólyom vármegye alispánja, 1557-
ben végrendeelkezik. Neje: Dessew Anna, utóbb
Beniczkyné

1561-ben a Beniczkyek szerzik meg a Mikefalviak
birtokait. ^{*}

^{*} 1535-ben Mikefalvi György, Znióvárának kapitánya, elpártolt I. Ferdinánd királytól és Zniót átadta Szapolyai János királynak, Ezért az ő és testvére javait I. Ferdinánd már 1535-ben Beniczky Miklósnak adta. (O. L. Liber Regius, I. 259. – Liber Donationum I. 208.)

A jószág: A Iső és Felső Mikefalva, Molcsa falu egésze volt és Farkasfalván (Zólyom), meg a turóci Pribócson egy birtok-ész. A birtokszerező Beniczky Miklós – akinek felesége Micsinszky Mária volt, – Znió várnagya és Turóc megye alispánja volt. Vitézkedett Belgrádnál és Temesvármál, a török ellen, 1562-ben címerbővítésben részesült, Közvetlen ivadéka Beniczky Márton alnádor 1613–1619; dédunokája Beniczky Péter, a költő.

Zólyomi vagy Pribóczi
Desk (Desew)

1309. Mikefalva
1326. Pribóczi, Turóc m.
Ága a XV. sz. elején kihalt

Márton
1309.

Mikefalva

István

1433 miles et familiaris imperatoris
Sigismundi, 1438 a mikefalvi és
pribóczi egyház kegyura.

rokon Máriássy Ferencnek 1634-ben épített márkusfalvi kastélyával. De rokon a Beniczky Tamás építtette alsó-micsinyei kastéllyal is. (83)

A hatás nem kizárt, bár a Beniczky házaspár időrendi adatai semmilyen közvetlen műhelykapcsolatot nem tesznek lehetővé. Micsinye több mint három évtizeddel fiatalabb Márkusfalvánál. Hiszen Márkusfalva 1634-ben, Alsó-micsinye 1667-ben épült.

*

JEGYZETEK

(1) ZOLNAY L.: A Madáchok ősei és a Kürtösiek, Turul, 50. (1936) 19-29. - Donch mester és a Balassák ősei, Turul 51. (1937.) 22-39. - Később ugyanezek a tájak újra érdeklődésem körébe kerültek. Akkor, amikor a régi királyi vadásznépeknek történetét kutattam, ZOLNAY L.: Vadászatok a régi Magyarországon, Budapest, 1971. 150-158. 189-193.

(2) RADOCSAY D.: A középkori Magyarország táblaképei. Budapest, 1955. 44-45, 414, 486. Restaurálás előtti fotója ugyanitt, I. tábla. A képet a Besztercebányai Múzeum őrzi. - A póniki templomról: Supis pamiatok na Slovensku, K-P. (II. kötet) Bratislava, 1968. 502.

(3) RADOCSAY: i. m. 105, 136, 205, 210, 286, 480, 488, 496, és LXXVI. tábla. - Supis Pamiatok... I. kötet Bratislava, 1967. 270-271. A templom alaprajzával. - A cserényi freskókról újabban: BARTOŠOVA, Ž.: Nastenné malby v kostole svateho Martina v Čerine. Zpravodaj krajského strediska statnej pamiatkovej starostlivosti a Ochrany Prírody v Banskej Bystrici 10. évf. (1967) 27-35.

(4) Supis Pamiatok... I. Bratislava, 1967. 349.

(5) A Dubravicáról származó "Krisztus rokonságáról" RADOCSAY: i. m. 160. és CLXXVIII. tábla.

(6) RADOCSAY: i. m. 519. lapján a kötet jelzetei - vö. Spravodaj... 2 (1962) 38. - Újabb "Anton Pilgram Magyarországon" c. - egyelőre még publikálatlan kéziratában (1976) LEVÁRDY Ferenc Pilgram kezenyomát véli felfedezni a besztercebányai plébániatemplomon és Szászfalva kicsiny, gótikus műremekein.

(7) A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában, MS 5220-5232. doboz.

(8) J. KRÁŠA tanulmánya, Umení, 1959. 2. sz. 170-173. - vö. NIEDERHAUSER EMIL ismertetése, Művészettörténeti Értesítő, 10. (1961.) 87.

(9) Magának a - mintegy tizenöt családot megalapító - Kürtösi Nyárádnak már 1235 előtt - örökölt vagy adományba kapott - birtoka volt a nyitrai Chrenóczi uradalma, Fiainak a XIII. század derekán hereditása ez a chrenóczi jószág, amelyhez még a nyitrai Koczur és Racsic falu is hozzátartozott. Századok, 1947. 136-137. - FEJÉR C. D. V. 1. 315. - Hazai Okmánytár VIII. 33. SZENTPÉTERY 807. sz. - Turul, 1902. 104., Turul, 1936. 19-29.

(10) Legutóbb így említi az egész törzset ERDÉLYI L.: A magyar lovagkor nemzetségei, Budapest, 1932. 60. - Liptószentanna és a Dobák családról: Szentannai Harabor fia László - Dobák comes invadéka - 1323-ban e környéken földet kap. M. Tört. Tár, IV. 66 (Liptói regeszták).

(11) Meglehet, hogy ehhez az 1235-ben - vagy az előtt - szerzett Garam menti komplexushoz tartozott a Besztercebánya fölül magasodó Urpin hegy birtoka is. Ennek tulajdonától csak az 1520-as években válnak meg az egymással vérrokon - Kürtösi-eredetű - birtokosok: Petőfalvi Illés István, Lu-

kaviccai Domonkos János, Zolnai Stek János, Osztrólczy György, Zolnai Péter diák fia István, Urpini részét Sulovsky Fülöp 1525-ben Besztercebánya városának adta el. Zólyom vármegye I. prot. 135. – Besztercebánya lt. Fasc. 2, pr. 12.

(12) ZOLNAY L.: A Madáchok ősei és a Kürtösiek. Turul, 50, (1936) 16/29.

(13) A Dubravica-i templomról L. Supis Pamiatok na Slovensku, I, Bratislava, 1967. 349. – A Prof. BALASSA Géza által felfedezett 1510. évi dubravica-i alapítólevelet RADOCSAY Dénes publikálta: Über einig illuminierte Urkunden. Acta Historiae Artium, 17, (1961) 1–2. sz.

(14) SZENTPÉTERY, 543. sz.

(15) Turul, 11, (1893) 4.

(16) Supis Pamiatok... II, 566. – A pribóczi – erősen átépített – gótikus templomnak egyik táblaképéről L. RADOCSAY D.: A középkori Magyarország táblaképei. Budapest, 1955. 417–418. – Pribóc néhány adata: 1283-ban Zólyomi Tóbiás comes – Radon fia – rokonaival együtt tiltakozik Pribóc elidegenítése miatt: Fejér C. D. VII, 2. 133. – A falunév először 1230-ban: Supis... II, 566. – 1353-ban is a Mikefalvi család kezén, Turóczy regisztrum (Horváth Sándor-féle kiadás) 68–69. – Temploma – amelyet 1640-ben, 1900-ban s 1946-ban renováltak, erősen átépített alakban ma is őrzi korai műformáit. Freskóit azonban – mert nyilván voltak – újkori átvakolások borítják.

(17) L. Turul, 50, (1936) 24. Lukanénye temploma 1375-ben már áll; egy vasárnap, e templomból kijövet őli meg Luka fiát, Miklóst, Nényei Dacsó fia Miklós, Nényei Benedek fiaival, Gyűrűs Péterrel, Lászlóval s famulusainak cinkos segítségével. PALÁSTHY P.: A Palásthyak, I, 137. – Ugyane templom már 1299-ben is áll. Wenzel, II, 195.

(18) Ma Dačov Lom I.: Supis Pamiatok... I, 29.

(19) Ma Balog na Ipl'om. Képét közöljük.

(20) Ma Poltar. Supis Pamiatok... II, 500.

(21) Kézirat. Egy részét 1976-ban a Művészet c. folyóirat kérte el, közlés végett.

(22) Nógrád-Sáp ma is Magyarország területén van. Templomában a közelmúltban műemlékhely-reállítási munkákat végzett az OMF. Freskói megfestetésében része lehetett a – Cserényt Sápra (is) elcserélő – Madách fia Páltól eredő Balogh-ágazatnak. 1382-ben Oszlári (v. Kürtösi) Lőkös fia Péter és Pál a földesurak. Vö. A váci egyházmegye történeti névtára, Vác, 1915. 150. – Magyar műemlékvédelem, 1967–1968, Budapest, 213.

(23) Alsó-Sztrégován 1972–75-ben Zoltán Drenkó, a pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeum régésze az egykori kastély gyümölcsöskertjében két középkori templomnak alapfalait ásta ki, gazdag ötös-leletekkel a sírokban. Említi: Élet és Tudomány, 31, (1976) 49. sz. 2348. lap. A leletek egy része a Madách és Bene családhoz kapcsolható, pontosabban Madách Gáspárné, Bene Anna családi köréhez.

(24) Ilyen precedenst vélünk látni a zólyomi Pónik s a liptai Palugya estében. Esetleg a zólyomi Cserény és a liptai Ludrova esetében is gondolhatunk erre. Előző cikkemben (Ars Hungarica, 1975/1, 29–30) érintettem Palugya és Pónik kapcsolatát, Hasonló az eset – műhelyazonosság – a Bogomérfiak (Szent Ivanyak, Szmracsányiak etc.) liptómegyei templomemeléséinél is.

(25) A módszer sikerére jellemzőek PROKOPP MÁRIA gömöri freskó-kutatásainak között eredményei. (Gömöri falképek a XIV. században, Művészettörténeti Értesítő, 1969, 2. sz. 128–147.)

(26) Jöszereivel a Magas Tátrának egész, délnyugati peremét.

(27) Turóc megye kialakulásáról szóló művében Mályusz Elemér állapította meg: A XIII. századi nagyzólyomi ispánság területén – tehát a XIV. századra önálló vármegyévé alakuló Zólyom, Liptó, Turóc, Árva területén – a XIII. század végéig mindössze két országos nemesi rendű család kapott birtokot. Az – Iktári Bethlenekkel és a Heves megyei Maconkaiakkal egyazon törzű – Necpáliak (Turócban) s a Kürtösiék (Zólyom, Turóc, Liptóban). A többi birtokot szerző család – amely utóbb nemesi rendre került – ún. jobbágyfiú volt. A Kürtösiéken és a Necpáliakon kívül csupán a XIII–XIV. században ispáni tisztelet örökletesen viselő Synek-ivadékok – a Balassák ősei, köztük Demeter és Donch mesterek – szereztek itt, olykor erőszakos úton, a király s a jobbágyfiúk kárára birtokokat. Ezek azonban a XIV. századra nem falvak, hanem váruradalmak lettek.

(28) Ha satunak fognánk fel a földesúr–jobbágy relációt, annak egyik fogója a földesúri jog, másika a kegyúri jog. E kettős szorításban él a földesúri birtok jobbágya. Amögött a belletrisztikus széphistória mögött, mely szerint a derék vitézt földdel jutalmazza uralkodója s a sebhelyes bajnok aggkorára – nagy pietásában – templomot alapít, látnivaló – akár a Bogomérfiak vagy Kürt-ivadékok most vizsgált eseteiben is – általános és mélyebb telepítés- és társadalom-történeti terv és szándék rejtőzik.

(29) Valamennyit az esztergomi érsek bocsátotta ki. A mikefalvai – micsinyei – Szent Mihály arkangyal templomának alapítását 1309-ben engedélyezte az esztergomi érsek: KNAUZ, F.: Monumenta ecclesiae Strigoniensis, II, 602. – A póniki Szent János evangélista egyház templomának és temetőjének alapítólevele 1310-ből való. A póniki plébánián őrzött példányt publikálta és facsimilejét közölte: BALASSA, G.: Pisomny doklav a Pomikách Zpravodaj... v. Banskej Bystrici, 11. (1969) 135–137. – A zolnai Szent István vértanú egyház alapítólevele Zólyomi Tóbiás comes fiai részére FEJÉR C. C. IX, 1, 543. – Emléti GÁRDONYI A.: Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban. Károlyi Árpád Emlékkönyv, Budapest, 1933. (A Zólyom vármegyei Zolnát azonban Gárdonyi összetéveszti a Trencsén megyei Zsolnával.)

(30) Alaprajzát I.: Supis Pamiatok, I, 271.

(31) Csécsény, Szebedény, Lukavica, Horhát és a Tamásfalvának nevezett Zolna 1351-ben az alig ötven év alatt megnépesített Cserénynek tartozéka.

(32) FEJÉR C. D. VI, 2, 260.

(33) O. L. Beniczky cs. It. 1351. dec. 6.

(34) THEI NER, A.: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, I. (1849, Roma) 573.

(35) 1971–72-ben a budaszentlőrinci pálos főkolostor első, XIV. századi gótikus temploma alatt egy XIII. századi építésű – 1290-ben már oklevélben is említett – egyhajós kistemplom alapfalait e sorok írója tárta fel. (Alighanem a Budaszentlőrinc kialakításával megszűnt Árpád kori Nándor nevű királyi szőlőműves falucskának plébániatemploma volt. – Hasonló a helyzet a budavári Mária Magdolna templomának alaprajzával is. Ugyanezt észlelte H. Gyürky Katalin a budavári Szent Miklós-egyház gótikus temploma alatt is. Románkori egyhajós templomocskára épültek ezek a nagyobb méretű gótikus templomok. Az egyenes szentélyzáródású egyhajós templomokkal ellentétben a velük egykorúak közül a Buda környéki Csut, Gercese, Nyék XII–XIII. századi egyhajós templomát félkörös szentéllyel zárták. Budaszentlőrincről L. ZOLNAY L.: Az egykori budaszentlőrinci pálos kolostor romterülete, Budapest Régiségei, XXIV/1, (1976) 434–435. – A budavári Mária Magdolna-templomról BERTALAN, H.: Mittelalterliche Baugeschichte der Maria-Magdalena-Pfarrkirche... in der Budaer (Ofner) Burg. Acta Technica, 67, (1970) 1–4. sz. 227–248. – E körbe tartozik még a szigeti Szent Mihály – vagy annak vélt – egyhajós kis románkori templom, Lux Kálmán rekonstrukciója. Erről s a többi felsoroltról Budapest tör-

ténete, I. Budapest, 1973, 369, 382, 395. – A budavári Szent Miklós-egyházról: H. GYÜRKY K.: A domonkosok középkori kolostorának feltárása, Budapest Régiségei, XXIV/1, 371–376. – Az egyenes szentélyzáródású templomok datálásáról – igaz, Borsod megyei relációban – KOZÁK Károly írt. (Borsod megye egyenes szentélyzáródású templomai, Herman Ottó Múzeum évkönyve, V. Miskolc, 1965, 223–253. (Vö. GERVERS–MOLNÁR V.: A középkori Magyarország rotundái, Budapest, 1972, 77. lap, 150. sz. jegyzet.)

(36) Erről NIEDERHAUSER EmiI, Művészettörténeti Értesítő, 10, (1961) 85. Az itt felsoroltak közül Zólyomé városi templom, Ocsova királyi népek falujáé.

(37) Madách fia Kürtösi Pál ispán 1290-től részt vett III. Endre királynak valamennyi hadjáratában. Demeter mester, zólyomi és pozsonyi megyeispánnak az országos főhad vezérének familiájához tartozott, Demeter mester oldalán küzdött Kőszegi Iván ellen a kőszegi, majd Kőszegi Miklós ellen a sümegei vár ostromakor, Kőszeg alatt dárda, Sümeg alatt rágörgetett szikla sebezte meg. 1298-ban Pál tagja – Pauler Gyula szerint alvezére – annak a Demeter-vezette magyar lovasíjász-seregnek, amely – Albert osztrák herceg szövetségében – a Rajna mellett sikerrel harcolt Nassaui Adolf császár ellen, Pál ebben a hadjáratban is nehéz sebeket szenved. – ZOLNAY L.: A Madáchok ősei ... Turul, 50, (1936.) 27.

(38) A Kürtösiek családjában kétszer is előforduló Zobratha, Zubratha személynév a szláv zubor-bőlény gyökből eredhet.

(39) FEJÉR C. D. VI, 2, 164, 262. – WENZEL: Árpádkori új okmánytár, V, 374. – Madách fia Pál pár hónappal a cserényi donáció előtt Liptóban is adományt szerzett. Ezúttal "quandam terram nostram regalem silvosamque, nunquam populosam... Sceunycha vocatam... ad predium nostrum de Liptho pertinentem" kapta, FEJÉR C. D. VI, 2, 295. – Ezen a birtokán alakult ki a liptai Nagyselmec – Scewnicha – és a híres templomos hely: Ludrova. Az itt birtokos Tholt család tagjai Madách fia Pálnak ivadékaí.

(40) A Turóc megyei Wolka – Pribócz mellett – és a zólyomi Farkasfalva, Vikanová nevét Kürtösi Wolkantól nyerte.

(41) A Lukaviczai Domonkos család egyik tagja, György, II. Ulászló főudvarmesterének famíliárisa 1495-ben feleségül veszi a fiágon kihalt Osztrólukai – Osztrólczyk – család fiúsított leánytagját, Erzsébetet s Zólyom megyében újkorig honos Osztrólczyk családnak törzsátya lesz.

(42) Székely Oklevéltár, I, 62, 63.

(43) KUBINYI F.: Magyar tört. emlékek, II, 297, 298, 306, 308. – Vö. ZOLNAY: i. m. Turul, 50, (1936) 29. – 1394-ben Oszlári Lőkös fiait beiktatják abba a Hont megyei Pribel birtokba, amelyet nekik a király – Pető fia Jánosnak magvaszakadtán – adományozott, BOROVSZKY S.: Hont vármege és Selmecbánya monográfiája, Budapest, s. d, 417.

(44) O. L. Nemzeti Múzeumi Törzsanyag, 1375, nov. 1. (MTA Kézirattár, Föglein-hagyaték, MS "Cserény" falu alatt) – KUBINYI F.: i. m. II, 315, 357.

(45) KUBINYI: i. m. II, kötet, 297, 298. – Magyar Műemlékvédelem, 1967–1968, Budapest, 1970, 213. – Oszlári Lőkös talán egyazon személy Lőkös királyi főétekfogó és főpohárnok mesterrel, Anjou-kori Okmánytár, VII, 205.

(46) Erről a vadász- és erdőuralalom-alapításról I. ZOLNAY, L.: Vadászatok a régi Magyarországon, Budapest, 1971, 150–158., 189–193.

(47) Magyar Tört. Tár, IX, 54. – XII, 274.

(48) Az 1351. december 6-i osztálykor a Cserényből kiszakadt possessio Zebenyn – Szebedény, Sebedin – Madách fia Pál Pál nevű fiának jutott, egy cserényi birtokrésszel együtt, THOMASFALVÁT – alighanem a Benedek fia, Zolnai TAMÁS által bírt Zolnárról van szó – Tamásfalva neve később nem fordul soha elő! – Madách Pál comes fiának, Jánosnak árvai kezébe került (Pál fia Pál kapta "tertiam dimidiam in possessione Horhath vocata") Miklós mestemek "possessio Lewkocha" – Lukavica jutott, Így Tamásfalvát, Zolnát alighanem Madách Pál János nevű ivadékai – Zolnaiak – örökölték; Lukavica a Lukavicai család öröksége. (O. L. Beniczky cs. lt. 1351.) Lőkös eltávozása után mind Cserényben, mind a belőle kiszakadt (s már 1333-ban Dubravicával együtt említett) Csécsényben – csakúgy, mint Zolnán és Lukavicán – maradtak Kürtösi ivadékok, Közéjük számíthatjuk az 1401. február 10-én említett Cserényi Miklóst s az 1402. május 6. említett Csécsényi Miklóst, Mindketten deszignált homo regiusok. MTA Kézirattár, Föglein-hagyaték, MS, 5229. jelzet. (A Radvánszky-levéltárból.) A Kürtösi Madách-ág cserényi birtoktestéből (1300) sarjadt ki a kicsiny Zavada-birtok is. Ezt még 1513-ban is Kürtösi ivadékok – Kürtössy Simonnak Pál nevű fia – birtokolja, 1554-ig, Nagyréttel s a nógrádi Nagykürtössel együtt. A Kürtössy család utolsó nőtegya, Kürtössy Borbála – előbb Nagyréti Darvas Jánosné, majd Szudy Mihályné végrendelete nyomán Zavada 1614-ben ennek leánya, Szudy Fruzsina, Zolnay Péterné örökl. 1779-ben azután Zolnay Mihály 1573 forinton örökáron eladja Beniczky Károlynak. O. L. 4-1450 táblái per.

(49) RADOCSAY D.: A középkori Magyarország táblaképei, 286.

(50) A cserényi templomnak egyébként van egy XVIII. századi barokk oltára is, immáron a Beniczky-féle patronátus idejéből.

(51) O. L. DL 20, 534.

(52) O. L. Justh cs. lt. 1492. aug. 13.

(53) Zólyom vármegye I. prot. 9. lap.

(54) O. L. Beniczky cs. lt. 1510.

(55) O. L. Dicalis conscriptio, 59. kötet.

(56) O. L. Beniczky cs. lt. 1666.

(57) Művészettörténeti Értesítő, 10. (1961) 87.

(58) RADOCSAY D.: A középkori Magyarország falképei, Budapest, 1954. 127.

(59) RADOCSAY D.: i.m. 48, 127, LXII. tábla.

(60) Nástenné mal'by v kostole svátého Martina v Čerine. Spravodaj... 10. (1967) 27-35.

(61) Umeni X, 1962. cis 3. 260.

(62) PROKOPP Mária kutatásaira gondolk.

(63) Képet közöltük: Ars Hungarica, 1975/1. 26. kép.

(64) S itt meg kell jegyeznünk: a falu 1379-től beleolvad a véglesi uradalomba, Véglest a XV. század negyvenes éveitől fogva a XVII. századig folyton zálogbirtokosok birtokolják, Mégis: eredeti rendeltetése szerint a királyok, a zálogbirtokosoktól függetlenül, vadászterületüként használják. Később majd

olvashatjuk: a királyi vadásznepeket a királyok ismételtlen kiemelik az önkényeskedő véglesi zálogos várurak joghatósága alól.

(65) Ilyen, kereszties sírkövet láttam Kassán, Mátraverebélyen, Hasonló jellegű sírkő került elő a 1970-es években Budán, Gyúrky Katalinnak a budavári régi domonkos kolostor területén (Hilton szálló) végzett ásatai során,

(66) Byter comesről I. ZOLNAY L.: Donch mester és a Balassák ősei. 28–29.

(67) A XIV. századi, négy levél metszetére emlékeztető kereszties motívum már 1273-ban megjelenik Mihály zólyomi és szépesi ispánnak egyik oklevelén. A pajzsban – erősen ívelt szárú, levelekre emlékeztető – kereszt, rajta sastollas csöbörűsisak. Az oklevél közlése: H. O. VIII. 157. (Eredetije a közléskor a M. Nemzeti Múzeum levéltári törzssanyagában, 1273). Hasonló kereszt-motívum díszíti a cserényi szenteltvíztartót is, amelyről – az elveszett zolnai és felső-micsinyei szenteltvíztartóval együtt – fenti szövegemben tettem említést.

(68) FEJÉR C. D. VII. 2. 33. – WENZEL, X. 109, 119. – Mike ispán rokonaival együtt vett részt III. Endre királynak valamennyi hadjáratában; a Borsafiak ellen, Adorjánvára ostromakor – 1277-ben és 1294-ben ostromolták a királyi hadak – súlyosan megsebesült. FEJÉR C. D. VI. 2. 33, 38. – Mike ispán talán azonos az 1298-ban említett Mika líptai – nagyvári – királyi kasztellánussal. Turul, 16. (1899) 24. A Szent Ivany cs. Itárából.

(69) Vészveres helynév Zólyom megyén kívül akad a XIII–XIV. századi Liptóban (Vészveres, Bogomér ispánnak és fiainak, az erdőirtó-címerű Szent Ivany ősöknek földje, későbbi nevén Vág-Poruba), Sárosban és Gömör megyében is. Mindenütt olyan – a XIII–XIV. században az erdőtől elhódított területen – ahol tűzzel irtották az őserdőt, ZOLNAY L.: Vadászatok ... 153–155. – Mike ispán 1296. évi adománylevele: O. L. Beniczky cs. It. 1296. – FEJÉR C. D. VI. 2. 33, 38.

(70) KNAUZ: Monumenta ecclesiae Strigoniensis, II. 602.

(71) Supis Pamiatok... I. Bratislava, 1967. 421–422.

(72) Turul, 11. évf. (19..) 4. – Ezek a búcsúengedélyek egyébként – közhely – mindig figyelemzeterő a művészettörténészeknek, a jövedelmet hozó búcsúk általában egybeesnek templomok átépítésével, renoválásával, bővítésével, harang, orgona beszerzésével. – Ugyanekkoriban már a falu vagyonyosságának is nyomára akadunk! 1402. július 12-én olvassuk: Mikefalvi János fiának, Mykének "propria curia"-ja van, de van másik két telke is egy-egy kúriával (Felső-Mikefalván), sőt egy malma is van Alsófalú (Alsó-Mikefalva) n. birtokán. (O. L. Beniczky cs. Itár.)

(73) A XIX. században Felső-Micsinyén birtokot szerezett Herritz család építtette. Ők a második világháborúig voltak birtokosok a faluban. – Balassa Géza 1973 őszén röviden az alábbiakat közölte: a belső freskált falakat károsan megrongálta az, hogy a templom belső falába kíméletlenül belevágták a villanyvezetékeket. Leszedették a templomhajó régi festett mennyezetét is. Kivetették a sírköveket is; azonban ezeket Balassa újra bevittette a templomba. A külső homlokzat vakolatrétegein Balassa gótikus és reneszánsz periódust különböztetett meg. A keleti fal Szent Kristóf alakján kívül az ablakok között, a déli falon egy nap-ábrázolásra, gótikus napóra nyomára is ráakadt. Az északi és déli oldal 3–3 konzoljára egyelőre ő sem talált magyarázatot.

(74) A medvés címer valamelyik Divék nemzetségi családé, Supis... I. 421–422. Szerelvényeinek leírása: Hunteľné Pamiatky stredoslovenského Kraja... Besztercebánya, 1970. 28–29.

(75) Supis... I. 422. – Azok a műemlékek, amelyeket a Supis id. m. még említ, ma már nem láthatók!

(76) 1973 őszén Balassa Géza közölte velem: a Közép-szlovákiai Műemlékfelügyelőségnek arról a kérésétől, hogy ezt a kastély-romot minősítsék műemléknek, Felső-Micsinye tanácsa elzárkózott, így azután ez a rom is reménytelenül megsemmisült.

(77) Hasonló – s a szlovák kutatás által is sokra becsült – munka volt a Mikefalviakkal rokon Poltári Soósok poltári kastélyának feltárása.

(78) DIVALD K. Művészet, 1911. évf. . . – Supis. . . I. 314. Alaprajzzal. – Divald közli az alsó-micsinyei kastély feliratát, amely a világháború idején megsemmisült. Szövege: Hoc castellum ex fundamento F. C. G. D. Thomas Beniczky de Miczina cum consorte sua G. D. Catharina Meerwald 1667.”

(79) HAICZL K. : A garamszentbenedeki apátság története. Budapest, 1913. 47.

(80) ZOLNAY L. : Zur Biographie des Komponisten Nikolaus Zmeskál (1759–1833). Studia Musicologica, 13. (1971) 311 skl. – Ugyanitt a Meerwaldokra vonatkozó adatok forrásai is.

(81) DIVALD K. : A renaissance építészet Zólyom vármegyében. Művészet, 1911. 32–35.

(82) A végrendelet: Orsz. Lt. Liber Regius, XVI. kötet, 735–736. – Az összes többi adat: MTA Kézirattár, Főglein Antal hagyatéka, 4776. sz. regesztától 4800-ig. – Beniczky Tamásnak – vagy Ferencnek – sírtábláját a dubraviczai templomban látta Ipolyi Arnold, az 1694-es évszámmal, (Schematismus. . . 198–199.) Vö. O. L. Kúriai o. 4–397.

(83) H. TAKÁCS M. : A kékedí Malczér-kastély. Lyka Emlékkönyv, Budapest, 1954. 73–78. 87. (A micsinyei kastély.) – KÖNYÖKI J. : Magyar várak. Budapest, 1905. 611.